

Brykowski, Ryszard

Drewniana cerkiew łemkowska z Nieznajowej

Ochrona Zabytków 19/1 (72), 81-85

1966

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Położona w górzystej pd.-wsch. części powiatu gorlickiego, drewniana cerkiew filialna gr.-kat. p. w. św. Kosmy i Damiana w Nieznajowej (il. 1) przetrwała wprawdzie zły i tragiczny rok 1947 i następne lata¹, ale okres ten przesądził o jej dalszych losach. Na początku lat sześćdziesiątych była już ostatnim istniejącym obiektem z dawnej zabudowy tej niegdyś dużej wsi. Stan zachowania opuszczonego i nie zabezpieczonego obiektu sakralnego, ogołoconego z wyposażenia, pogarszał się z roku na rok, zwłaszcza że nie było to tylko działanie czasu. Zimą 1963/64 r. zawaliło się prezbiterium, czego bezpośrednią przyczyną było przeciążenie nadwątłego zrębu ścian nagromadzonymi na dachu masami śniegu. Stan ten został stwierdzony w czerwcu 1964 r. podczas objazdu inwentaryzacyjnego tej części powiatu, wówczas też wykonano w ograniczonym zakresie dokumentację fotograficzną obiektu (il. il. 2—3)². Wysłana w listopadzie tegoż roku przez Ośrodek Dokumentacji Zabytków w celu wykonania pomiaru cerkwi ekipa inwentaryzacyjna zastała już tylko wieżę i częściowo zręb babinca (il. il. 9—12). Latem 1965 r. wieża jeszcze istniała.

Cerkiew, orientowana, o konstrukcji zrębowej, wzniesiona była z półokrągłaków, zwęglowanych na narożach na rybi ogon, z krytym czopem, bez ostatków (il. 2). Podwalina, oparta na kamieniach, przykryta była fartuchem gontowym. Cerkiew składała się z trzech pomieszczeń, zbliżonych w rzucie do kwadratu: babinca i prezbiterium o równej szerokości oraz znajdującej się pomiędzy nimi szerszej nawy (il. 10). Ponad babiniec wznosiła się izbicowa wieża o niezależnej konstrukcji słupowej. Wnętrze nawy i prezbiterium pokrywały czteropolowe uskokowe pozorne kopuły, wzmocnione drewnianymi tragarzami, trzema w nawie (il. 3) i zapewne jednym w prezbiterium (il. 6). Z zewnątrz cerkiew była oszalowana pionowo deskami, pochyłe ściany wieży pobito gontem. Pod okapami dachów znajdowały się profilowane gzymsy ze śladami dawnej polichromii, wykonane w zieleni i czerwieni, oraz fryzy arkadkowe. Dachy nad nawą i prezbiterium były czterospadowe, dwukrotnie łamane, hełm wieży czteropolaciowy o kształcie dzwonowatym, zakończony jak i dachy pseudolatarniami, obitymi blachą. Otwory okienne znajdowały się tylko w nawie i prezbiterium od strony pd. i wsch.; w nawie był to otwór prostokątny, trójdzielny (il. 5), w prezbiterium dwa kwadratowe. Na węgarach zamkniętego trójlistnym łukiem portalu występowała, przedstawiająca postacie św. Piotra i Pawła, polichromia figuralna, pochodząca zapewne z czasu budowy cerkwi.

Czas wzniesienia cerkwi w Nieznajowej był dotychczas odnoszony do IV ćw. XVIII w. i wiązany z latami 1780³, 1786⁴ i 1792⁵. Tymczasem sprawę tę rozstrzygają ostatecznie, dotychczas nie brane widocznie pod uwagę, daty i napis fundacyjny, wykonany cyrylicą, a znajdujące się na nadprożu portalu (il. 7) i na jednym z tragarzy nawy: „ТОТУ ЦЪРКОВЪ ХБУДОВАПЪ РАБЪ БОЖИЙ ТХОДОРЪ РУСИНКО З БЭСЭДКИ ЗА СТАРАНЭМЪ СВЭШЕНЗТО ОТЦА ИВАНА САНДЗИОВИЧА ПАРОХА НЕЗНАИСЬКОГО И . . . . . ГРОМАДЫ НЕЗНАЙСКОЙ”⁶. (il. 3. Zgodnie z nimi, cerkiew została wzniesiona 4 sierpnia 1750 r. (jest to raczej data ukończenia budowy), staraniem ks. Iwana Sandziowicza [?] i gromady nieznajowskiej, przez cieślę Teodora Rusinko z Biesiadki.

Przez okres przeszło dwustu lat istnienia cerkiew w Nieznajowej, poza drobnymi remontami, polegającymi na zmianie oszalowania i pokrycia dachów, oraz zapewne dobudową „zachat” przy wieży od pd. i pn. (il. 1), nie została zasadniczo

¹ Sytuację w zakresie drewnianej architektury sakralnej na tym terenie w latach 1947—56 scharakteryzował: R. Brykowski, *W sprawie architektury cerkiewnej województwa rzeszowskiego*, „Ochrona Zabytków”, X (1957), nr 2 (37), s. 99—112.

² Objazd inwentaryzacyjny na zlecenie IS PAN przeprowadzili w czerwcu 1964 r. i sierpniu 1965 r. Ryszard Brykowski i Tadeusz Chrzanowski przy częściowym współudziale Mariana Korneckiego; część zabytków pow. gorlickiego została opracowana wcześniej, por. *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, woj. rzeszowskie, pow. gorlicki* (opr. J. Łoziński, B. Wolff), mps 1955, w zbiorach IS PAN.

³ *Szematyzm greko-katolickiego duchowieństwa apostołskoj administracji Lemkowszczyzny*, Lwów 1936.

⁴ Datowanie niepewne wg: *Szematyzm greko-katolickiego duchowieństwa złączonych eparchij peremyskoj, sambirskoj i sjanickoj na bożyj rik 1934*, Przemysł 1934.

⁵ T. Spiss, *Wykaz drewnianych kościołów i cerkwi w Galicyi*, Lwów 1912.

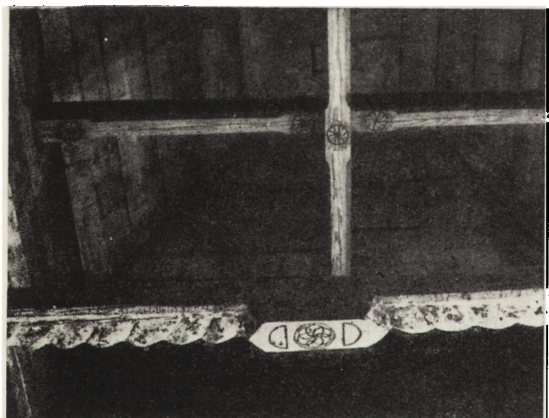
⁶ W związku z trudnymi warunkami, w jakich dokonywano badań, odczytanie napisu może być częściowo zniekształcone.

1

2

3

4

5

1. Nieznajowa. Dawna cerkiew fil. p.w. śś. Kosmy i Damiana. Widok od pd.-wsch. Stan z 1933 r. (fot. Roman Reinfuss)

2. Nieznajowa. Dawna cerkiew fil. Widok od pd.-zach. Stan z 1964 r. (fot. Ryszard Brykowski)

3. Nieznajowa. Dawna cerkiew fil. Widok na kopułę nawy (fot. Tadeusz Chrzanowski 1964, zbiory IS PAN)

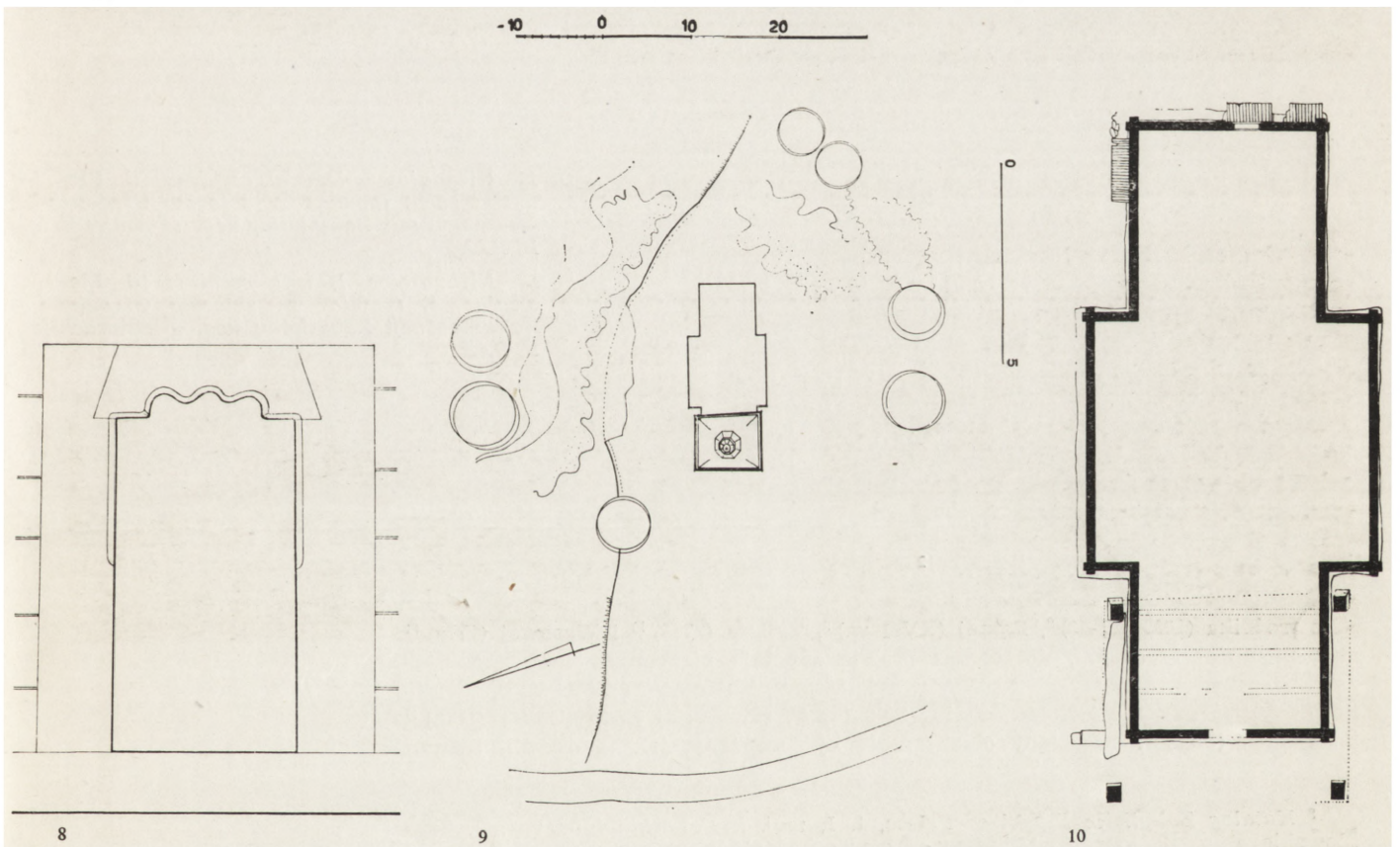
4. Nieznajowa. Dawna cerkiew fil. Widok z nawy na prezbiterium. Stan z 1964 r. (fot. Tadeusz Chrzanowski, zbiory IS PAN)

5. Nieznajowa. Dawna cerkiew fil. Otwory okienne nawy (fot. Tadeusz Chrzanowski 1964, zbiory IS PAN)

6. Nieznajowa. Dawna cerkiew fil. Część środkowa tragarza nawy (fot. Tadeusz Chrzanowski, zbiory IS PAN)

7. Nieznajowa. Dawna cerkiew fil. Nadproże portalu (fot. Tadeusz Chrzanowski 1964, zbiory IS PAN)

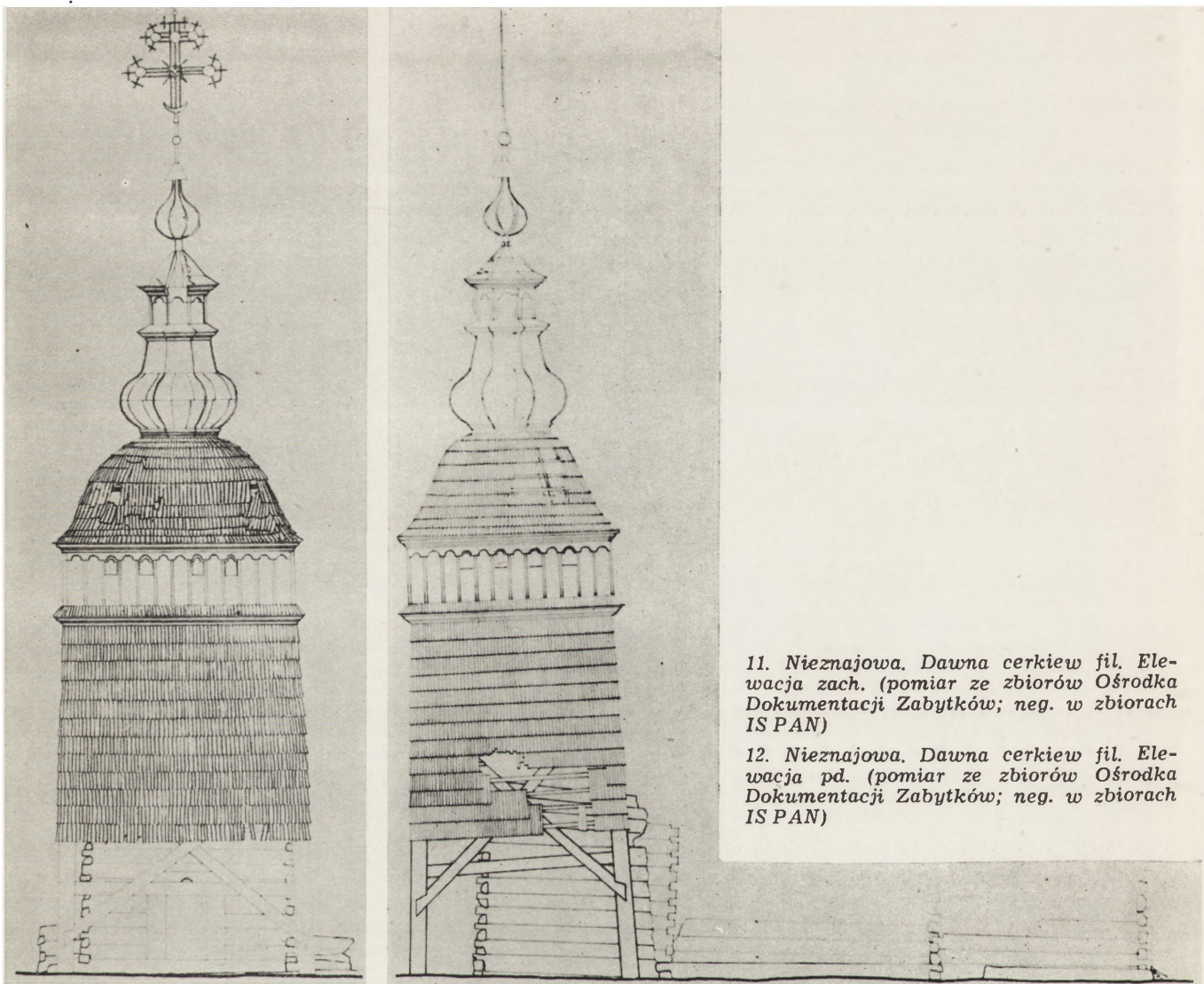
8. Nieznajowa. Dawna cerkiew fil. Portal (rys. autora na podstawie zdjęcia Tadeusza Chrzanowskiego wyk. w 1964 r.)

9. Nieznajowa. Dawna cerkiew fil. Sytuacja (pomiar ze zbiorów Ośrodka Dokumentacji Zabytków; neg. w zbiorach IS PAN)

10. Nieznajowa. Dawna cerkiew fil. Rzut poziomy (pomiar ze zbiorów Ośrodka Dokumentacji Zabytków; neg. w zbiorach IS PAN)

zniekształcona, tak jak cerkiew w Wysowej, nie była też rozbudowywana, jak cerkiew w Tyliczu, czy przenoszona, jak cerkiew w Pówroźniku. Fakt ten podnosił znaczenie obiektu dla badań naukowych, a wartość jego jako zabytku zwiększały zachowane detale architektoniczne i zdobnicze oraz trójtragarzowy system konstrukcyjny kopuły nawy (il. 3), nieznanymi w tej zwielokrotnionej formie w innych zachowanych na terenie Polski cerkwiach zachodniej Lemkowszczyzny. Słusznie więc, obok — znanych w literaturze naukowej i popularnonaukowej⁷ — cerkwi

⁷ A. O., *Cerkwie drewniane w okolicy Krynicy*, „Kurier Literacko-Naukowy”, dodatek do „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”, 1925, nr 336; M. Dragan, *Ukraińskie drewniane cerkwie*, Lwów 1937; G. Ciołek, M. Morelowski, *Budownictwo drewniane [w] Sztuka polska czasów nowożytnych, okres 1650—1764*, Warszawa—Łódź 1955; G. Ciołek, *Budownictwo drewniane (1600—1764) [w] Historia Sztuki Polskiej*, Kraków 1962, t. II.

11. Nieznajowa. Dawna cerkiew fil. Elewacja zach. (pomiar ze zbiorów Ośrodka Dokumentacji Zabytków; neg. w zbiorach IS PAN)

12. Nieznajowa. Dawna cerkiew fil. Elewacja pd. (pomiar ze zbiorów Ośrodka Dokumentacji Zabytków; neg. w zbiorach IS PAN)

11

12

z Powroźnika (1605 [?]-43)⁸, Pętnej (XVII w.)⁹, Tylicza (1743)¹⁰ i Wysowej (1779)¹¹ oraz niemniej typowych, dotychczas prawie zupełnie nieznanymi lub zapomnianymi¹² cerkwi w Owczarach (d. Rychwałd, 1653)¹³, Krempnej (XVII w.)¹⁴, Świętkowej Małej (XVII w.)¹⁵, Kwiatoniu (1700 [?])¹⁶, słowackiej Ladomirovej (1742)¹⁷ i Ropkach (1759)¹⁸, omawiany obiekt może być uważany, jak to określił Roman

⁸ *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. I, woj. krakowskie (pod red. J. Szablowskiego), z. 10, (opr. A. Misiąg-Bocheńska), Warszawa 1953; E. i M. G., *Polichromia dawnej cerkwi w Powroźniku*, „Wiadomości Konserwatorskie”, Kraków 1958; Z. Petrov, *Cerkiew w Powroźniku*, „Mówią Wieki”, 1962, nr 11 (gdzie autorka przesuwa datowanie obiektu na r. 1605).

⁹ Datowanie wg M. Dragan, j.w. — Cerkiew rozebrano po 1933 r.

¹⁰ *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. I, woj. krakowskie, j.w.

¹¹ Datowanie na podstawie roku budowy, podanego wewnątrz obiektu.

¹² Obszerniejsze uwagi na temat architektury cerkwi łemkowskich zamieścił autor w artykule pt.: *Zabytki architektury powiatu gorlickiego (zarys stanu badań, przegląd wybranych obiektów i postulaty)*, przygotowywanym do druku w t. III wydawnictwa: *Nad rzeką Ropą*.

¹³ Wg daty na portalu.

¹⁴ *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, woj. rzeszowskie, pow. jasielski (opr. J. Trybowski, O. Zagórowski), mps 1955, w zbiorach IS PAN.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Datowanie jak w przyp. 4.

¹⁷ Wg daty na portalu.

¹⁸ Rok budowy podany wg wypisu archiwalnego dr Marii Przeddzieckiej, łańskawie udostępnionego autorowi. Datowanie to potwierdza analiza stylistyczna. Cerkiew uchodziła dotychczas za obiekt dziewiętnastowieczny.

Reinfuss za charakterystyczny przykład „najczystszej stylu łemkowskiego”¹⁹. Strata jego jest więc tym bardziej niepowetowana. Równocześnie pozostaje poczucie zawodu, że władze konserwatorskie, a może przede wszystkim administracyjne, tak wojewódzkie jak i powiatowe, nie uczyniły wszystkiego dla uratowania przez całe lata zagrożonego cennego zabytku, będącego świadectwem przeszłości kulturalnej tych terenów.

Należy obecnie dążyć do zabezpieczenia „in situ” przynajmniej samej wieży, o ile przetrwa ona okres zimy, lub do podjęcia decyzji przeniesienia jej w okresie zimowym do skansenu sanockiego. Uratowania i zabezpieczenia wymagają też, co było już wielokrotnie wysuwane, znajdujące się wśród zwaliska cerkwi, zdobione tragarze oraz portal. Sprawą tą winno się zająć Muzeum w Gorlicach lub Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku.

Los cerkwi w Nieznajowej oraz tylu innych, bezpowrotnie straconych obiektów winien stać się ostrzeżeniem, a zarazem sygnałem do mobilizacji środków dla ratowania jakże licznych jeszcze, poważnie zagrożonych zabytków na terenie południowych powiatów województwa rzeszowskiego.

Ryszard Brykowski

¹⁹ R. Reinfuss, *Cerkiewki drewniane na Łemkowszczyźnie*, „Kurier Literacko-Naukowy”, dodatek do „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”, 1933, nr 231; repr.: tenże, *Łemkowie*, „Wierchy”, XIV (1936).

SPALONY KOŚCIÓŁ W PISARZOWICACH ORAZ NIEKTÓRE PROBLEMY OCHRONY DREWNIANEGO BUDOWNICTWA SAKRALNEGO

W dniu 7 sierpnia 1965 r. spłonął od zaproszenia ognia w czasie nie zgłoszonych i nie kontrolowanych prac remontowych jeden z zabytków drewnianego budownictwa sakralnego — kościół par. p. w. św. Marcina w Pisarzowicach, pow. oświęcimski, woj. krakowskie (il. il. 1—7).

Wg danych zawartych w *Katalogu Zabytków Sztuki*¹ i w świetle wstępnych badań architektonicznych, przeprowadzonych w lipcu 1965 r. przez Instytut Sztuki PAN², dzieje budowy obiektu przedstawiają się następująco. Kościół, składający się pierwotnie z nawy, prezbiterium i zakrystii, wzniesiono na pocz. XVI w. W 1690 r. kościół powiększono przez dobudowę od zach. szerszego członu nawy (il. il. 2—3) z wtórnym użyciem budulca z rozebranej zach. ściany dawnej nawy (il. 7), a zarazem dokonano gruntownej przebudowy całego obiektu. Przeprowadzone wówczas prace obejmowały m.in.: wykonanie nowej więźby dachowej nad pierwotną częścią nawy³, z równoczesnym obniżeniem jej zrębu o dwa wieńce, wymianę stropu nad nawą i zastąpienie stropu nad prezbiterium pozornym sklepieniem, jak również dostosowanie kształtu otworów okiennych w prezbiterium i pierwotnej nawie do otworów w nowej części oraz wycięcie nowych okien w pn. ścianie dawnej nawy. W IV ćw. XVIII w. prowadzono przy kościele prace modernizacyjne, po 1777 r. wykonano prawie całe wyposażenie wewnętrzne (ołtarze, ambonę, chrzcielnicę, chór muzyczny, ławki kołatorskie i komodę zakrystyjną)⁴, które przetrwało do pożaru. Prowadzono też wówczas prace budowlane, o czym świadczy budowa w 1795 r. jednego ze składzików, do czego wykorzystano część istniejących sobot⁵. Nieznana jest natomiast data powstania, a następnie pod-

¹ *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. I, woj. krakowskie (pod red. J. Szablowskiego), z. 1, pow. białski (opr. J. Szablowski), Kraków 1951; tamże opis zabytku i podstawowa literatura.

² Badania przeprowadził mgr Ryszard Brykowski, częściową dokumentację fotograficzną wykonał Jerzy Langda.

³ Przy budowie nowej więźby użyto częściowo wtórnie elementy dawnej więźby. Natomiast więźba nad prezbiterium, wprawdzie uzupełniana i wymieniana, pochodziła z czasu budowy kościoła; odnaleziono na niej ciesielskie znaki montażowe w postaci „kresek” lub znaku „x” i nieczytelne już napisy wykonane sangwiną oraz namalowaną czarną farbą datę „1846”, odnoszącą się zapewne do remontu kościoła.

⁴ Datowanie zabytków ruchomych na podstawie cytowanego *Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce*.

⁵ Tamże.